

אחורה בזמן עם מבשרי הציונות

עת לחננה, הרב צבי הירש קלישר וההתעוררות לציון, מקראה בעריכת אסף ידידיה, הרצאת יד בן צבי ותנועת הקיבוץ הדתי 2014, 280 עמ'

בשנת 1862 התפרסם ספרו של הרב צבי הירש קלישר **דרישת ציון**, שטמן את הזרעים הרעיוניים שהנצו בראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה (כך לתפיסת מחבר המקראה), עם התגבשות הפלג הדתי בתנועת "חיבת ציון". במקראה ארבעה-עשר מאמרים מעניינים וקצרים יחסית, שמקורם בכינוס שנערך בשנת 2012 במלאת 150 שנה לצאת הספר **דרישת ציון**. העורך אסף ידידיה מציין שהיו הוגים וסופרים שראו ברב קלישר מ"מבשרי הציונות" באשר במשנתו ניתן למצוא תפיסה לאומית מודרנית למרות השימוש במונחי המסורת. אולם ידידיה מכנה את תפיסתו זו תפיסה "טרום לאומית" (עמ' 11), כשבכל זאת האמנסיפציה של יהודי מערב ומרכז אירופה "הן יד ההשגחה האלוקית ומטרתן להניע את התהליך ההדרגתי של גאולת ישראל" (שם).

אעסוק רק במאמר הראשון, של אסף מלאך - "מחשבה מחודשת על מבשרי הציונות בעקבות חקר הלאומיות העכשווי" - שהנו המאמר התיאורטי היחיד על הלאומיות. יש לציין שמלאך כתב דוקטורט על סוגיה לאומית - "בסיסי הלגיטימיות של מדינת לאום יהודית בעידן הפוסט מודרני"; תמצית תפיסתו היא באבחנה בין ההיסטוריה של התנועה הציונית כתופעה מודרנית לבין ההיסטוריה ארוכת הימים של הלאומיות היהודית, שהתנועה הציונית היא רק אחד ממופעי ההיסטוריים (עמ' 17).

להצגת תפיסתו מובאים מודלים: הראשון הוא מודל הלאומיות המודרנית של בנדיקט אנדרסון (שטבע את המונח "קהילה מדומיינת"). המודל השני הוא של אנתוני סמית, אבי תפיסת ה"אֶתְנוֹ סִמְבּוֹלִיּוֹת" שצמחה מתפיסת הפרימורדיאליזם התרבותי. המודל השלישי מנתק בין הלאומיות לבין מודרניות וחילון, על סמך מחקרים שונים שמתוכם אפשר להסיק שגם בתרבויות עתיקות ישנם רכיבים המאפיינים לאומיות מודרנית (עמ' 21). בין היתר נדרש מלאך לקביעתו של בנימין אקצין כי "כמה תרבויות עתיקות כבר הגיעו בלי ספק למעמד של אומה בימי קדם - סין, הודו, פרס, מסופוטאמיה [...] יהודה וישראל, מצרים ויוון וכן כמה תרבויות באמריקה שלפני קולומבוס" (שם, שם). לא ברור מדוע בכל זאת גורס מלאך כי "כל עיר מדינה תפקדה כלאומיות זוטא, הנבדלת מהלאומיות המודרנית בעיקר בגודל אך לא באופי הזהות" (עמ' 23) [שהרי מדובר במשטר פוליטי שבו לא כולם נחשבו אזרחים, והדיר מתוכו נשים, זרים ועבדים], הרואה עצמה כשותפה ללאום

אחד. האומנם אהבת העיר או המחוז זהה לפטריוטיות של אזרחים החשים שותפים שווים ומזדהים רגשית עם המסגרת הפוליטית? הרי בתקופה העתיקה לא היו אזרחים אלא נתיני ממלכות אבסולוטיות, שהמושג ריבונות לא היה רלוונטי עבורם. מה לכך וללאומיות? לכן יש לדרות את טענת מלאך שבממלכות עתיקות היתה תודעה לאומית ברורה, שכללה יחס לטריטוריה, שפה, דת ומנהגים "וכן תודעה של נבדלות, עליונות

על זרים, רגשי פטריוטיות ואהבת מולדת" (שם). מלאך עצמו מסביר את העדר הלאומיות באשר האימפריה בתקופה העתיקה לא התבססה על תודעת המוצא המשותף ולא על שיתוף דתי תרבותי לפי המודל השבטי המורחב, אלא טבעה דפוס חדש של ארגון פוליטי: המרכזיות של המלך ובית המלוכה באה במקום המרכזיות של הלאום. כך שנוצר גיוון תרבותי במסגרת האימפריה, ולכל אחת ממדינות החסות והפרובינציות היתה תודעה שבטיית-לאומית משלה (עמ' 24).

בסיכום תת הפרק מתמודד המחבר עם הטענה כי המוטיבים הלאומיים בעולם העתיק הם חלק מתמונת עולם מיתית דתית ומשום כך הם שונים מהותית מן הלאומיות המודרנית. הוא סבור שהבעיה נעוצה בהגדרתו המצומצמת של מושג הלאומיות (עמ' 26). בהמשך הדיון עובר מלאך מהעיסוק התיאורטי לבחינה מחודשת של מבשרי הציונות, ומסיק (בעקבות יעקב כץ) כי הם החלו בגיבוש התופעה החברתית של התלכדות סביב רעיונות הלאומיות (עמ' 28). עם זאת חולק מלאך על כץ, שהתעלם מן המאפיינים המתמשכים של הלאומיות היהודית מן העת העתיקה ועד ימינו, דהיינו, גילויים לאומיים טקסטואליים, פולחניים וגם פוליטיים - אף בעת הניתוק מן הטריטוריה הלאומית (עמ' 28). מה שמעלה את השאלה: האפשרות לאומיות זו כתפוצה "לאומית" או כתפוצות "לאומיות" בהיעדר בסיס טריטוריאלי?

מלאך מסכים עם כץ שיש צורך בזיקה סוציולוגית או ארגונית לתנועה הציונית, מכאן גם הכללתו של הרב קלישר בין מבשרי הציונות, זאת בשל השפעתו על ההתגבשות הסוציולוגית של התנועה הציונית, בעיקר באמצעות "חברת יישוב ארץ ישראל". אך לדיוו של מלאך אין להפריז במציאת מבשרים מעבר לשנים הסמוכות להקמת התנועה הציונית ומה שקדם לכך: "שאם לא כן יהיו גם הרמב"ם, רבי יהודה הלוי, בר כוכבא ונחמיה ממבשרי הציונות ואין לדבר סוף" (עמ' 31).

עם זאת הוא חוזר לטענה כי ההיסטוריה הלאומית היהודית תחילתה בעולם העתיק, "ולה מופעים רבים, חשובים ומגוונים [...] טקסטים הנוגעים

לתודעת הגלות החזקה ולתודעת האחרות הלאומית, לתקוות השיבה לארץ ישראל ולהופעת המשיח כמלך לוחם את מלחמות ישראל. טקסטים אלה מופיעים בתפילה, בתורת הנגלה והנסתר ובהווי היהודי, והם היו גם הבסיס להיווצרותן של חלק מן התנועות המשיחיות" (עמ' 35). את טענתו מסיים המחבר באמירה כי "האופי הלאומי המובהק של כל אלה אינו מתבטל מחמת זיקתם ההדוקה למרחב התרבותי דתי", ומתעלם מכך שלא מדובר בזיקה אלא בקשר

אינטגרלי לעולמה של היהדות כדת. לסיום רצוני לאזכר בקצרה את מאמרה של יעל ויילר-ישראל: "דת, לאומיות ובשורה חדשה: הרב ד"ר יהודה אריה ליאון ביבאס מבשר הציונות". ליאון ביבאס (רב בקהילת קורפו, צאצא למגורשי ספרד, חי בשנים 1782 או 1789 עד 1852), פגש בשנת 1839 את הרב אלקלעי "המסר החדש, הנועז והמקורי" ששמע מביבאס, טלטל את אלקלעי (עמ' 56), שאף הגיע לארץ ישראל (או מחוז באימפריה העות'מאנית) וביקר בחברון (1852) שבה התגוררה קהילה יהודית שמנתה כחמש מאות איש.

אולם עיקר חשיבותו של ביבאס הוא בכתיבתו שראתה בפרשנות פסוקי התנ"ך כלי להבנת המציאות הפוליטית והלאומית, תוך מציאת צפנים לעתיד הפוליטי בתורת הסוד. לטענתו, הגאולה תהיה בעיקר באמצעות פעולה יזומה של בני אדם, לצד האמצעים הרוחניים המסורתיים המקובלים. ביבאס האמין ביכולתם של בני אדם להשפיע על "מהלכים עליונים", קרא "להסתפקות במועט [...] לסגפנות הכרוכה בשיבת ארץ ישראל על פני החיים בגולה [...] האמין בגאולת עם ישראל בדרך הטבע, כפשוטה" (עמ' 61).

מן העובדה שביבאס היה עד למלחמת העצמאות היוונית נגד האימפריה העות'מאנית, מסיקה ויילר-ישראל שהוא מצא אצל המתקוממים היוונים עוצמה נפשית ורעיונית של לאומיות עתיקה חדשה, הקרובה ללאומיות היהודית במבנה ההיסטורי המהותי (עמ' 62). עוד היא מעירה כי ייתכן שביבאס שמע על אגודת 'איטליה הצעירה', שהקים ג'וזפה מנציני ב-1831, אשר הקדימה את מהפכות אביב העמים (1848-1849).

בשורתו העיקרית של ביבאס, כפי שנתפסה בהיסטוריוגרפיה, היא ההכרה וההכרה בנחיצות חזרת היהודים לארץ ישראל בדרך הטבע והקמתה של ריבונות יהודית בחסות בריטית. אולם בדבריו על נחיצות כוח יהודי אדיר שיוכל למגר את השלטונות העות'מאניים, הקדים ביבאס בחזונו הפנטסטי את אחי הציונים מאז תקופת הרצל, שגרסו ציונות צבאית עוד בטרם ניתן לממשה. ♦

יוסי ברנע